

Lunds universitet
Sociologiska institutionen

Industrialism, informationalism och samhällsförändring

En teoretisk dialog mellan Marx och Castells

Författare: Filip Erwing

Uppsats Soc 344, 41-60 p

Vårterminen 2001

Handledare: Diana Moulinari

Datum för framläggning 2001-08-29

Abstract

Författare: Filip Erwing

Titel: Industrialism, informationalism och samhällsförändring – en teoretisk dialog mellan Marx och Castells

Uppsats Soc 344, 41-60 p

Handledare: Diana Moulinari

Sociologiska institutionen, vt 2001

Bakgrunden till uppsatsen ligger i debatten rörande Castells som en Marx av vår tid eller inte. Även om detta inte är exakt vad uppsatsen handlar om så var det ur denna debatt som jag fann det intressant att skriva något om Marx och Castells. Jag har försökt att skapa vad man kan kalla en teoretisk dialog mellan de båda teoretikerna. En del begränsningar har varit nödvändiga då de bådas ansatser är något olika, medan Marx i *Kapitalet* beskriver kapitalismen och dess samhälleliga förutsättningar så är Castells ute efter att beskriva hela, det han kallar, nätverkssamhället. Jag har valt att till stor del koncentrera mig på den ekonomiska delen av Castells arbete, det han kallar informationalism, och kontrastera detta till de idéer som Marx presenterar i *Kapitalet*. Syftet är alltså att skapa en teoretisk dialog och detta har jag valt att göra inom vissa begränsade teman. Globaliseringen, en ny ekonomi och samhällsförändring är de teman jag valt att utgå ifrån. Globaliseringstemat handlar om att beskriva globaliseringen utifrån Castells och jämföra detta med Marx diskussion om kapitalets expansion. I avsnittet, en ny ekonomi, ämnar jag att behandla informationalismen och industrialismen och deras huvuddrag. De avslutande temat handlar om att diskutera och jämföra de två teoretikernas teorier kring samhällsförändring och vilka processer som ligger bakom dessa. Jag kommer sedan fram till slutsatserna där det konstateras att det är svårt att dra några säkra slutsatser baserade på en applicering av Marx begreppsapparat på det samhälle som Castells beskriver men att de frågor som man genom ett sådant tillvägagångssätt kommer fram till är viktiga. Den viktigaste slutsatsen är nog den att man får ut väldigt mycket av att läsa Castells med Marx idéer i bakhuvudet.

Innehållsförteckning

1. Introduktion	1
1.1 Syfte	1
1.2 Metodologi	2
2. Andra röster	2
2.1 Mats Benner	3
2.2 Gunnar Olofsson	3
3. Marx och Castells	5
3.1 Marx, Kapitalet	5
3.2 Castells, Nätverkssamhällets framväxt	7
4. Globaliseringen	9
5. En ny ekonomi	13
5.1 Nätverk och kapitalism	13
5.2 Industrialism och informationalism	14
5.3 Produktivitet	16
5.4 Nya organisationsformer	18
5.5 Makt över produktionsmedlen	20
6. Samhällsförändring	22
7. Slutsatser	24
Litteraturförteckning	26

1. Introduktion

Efter att ha läst igenom det första bandet av Castells triologi *Informationsåldern* så vänder jag på boken och finner en recension av skriven av Sven- Eric Liedman där denna utbrister att vår tids version av Marx *Kapitalet* är från himlen kommen. Jag hade vid denna tidpunkt läst ungefär halva första boken av *Kapitalet* och funderade en stund och kom fram till att en liten jämförelse mellan Marx och Castells ideér skulle kunna vara något att ägna en uppsats åt. Jag kommer inte vara ute efter konstatera om Castells är en vår tids Marx eller inte. Jag kan ödmjukt konstatera att det för mig med min i sammanhanget relativt ringa erfarenhet av sociologi är näst intill omöjligt att trovärdigt kunna ta ställning till denna fråga. Nej, min ribba ligger något lägre än så och min ansats kommer att vara att skapa vad man kan kalla ett teoretiskt samtal mellan Marx och Castells. Men även detta kan bli problematisk eftersom Marx och Castells arbete är av mycket olika art. Medan Marx i *Kapitalets* första bok helt koncentrerar sig på kapitalismen och dessa samhällseliga förutsättningar så är Castells ansats mycket bredare, då han försöker att beskriva hela vad han kallar det informationella samhället. På grund av dessa olikheter så krävs det för mig en hel del begränsningar för att min arbete skall bli genomförbart. Jag kommer därför att i denna uppsats att koncentrera mig de bådas beskrivningar av och teorier om det kapitalistiska produktionssättet. Även om denna begränsning innebär att man bortser från en stor del av innehållet i Castells *Informationsåldern* så är det faktiskt ett bra sätt att göra en jämförelse genomförbar samtidigt som det gör en jämförelse mer rättvis för de bägge kanske framförallt för Marx som ju i just *Kapitalet* endast är ute efter att beskriva kapitalismen och inte hur hela det dåtida samhället såg ut.

1.1 Syfte

Mitt mål med uppsatsen är att belysa de likheter och skillnader mellan Marx och Castells sätt att beskriva det kapitalistiska produktionssättet. Jämförelsen kommer att göras med tyngdpunkten på tre huvudteman; globalisering, förändring av ekonomin och samhällsförändring. I diskussionen kring globaliseringen finns det två syften: Det första är att beskriva mer sakligt vad Castells menar med globaliseringen och att jämföra detta med hur Marx diskuterar kapitalets expansion. Det andra är att visa att de två ser det hela ur två helt olika perspektiv, medan Castells är beskrivande så tar Marx en mer normativ ansats. När det

gäller förändring av ekonomin, som är det största och mest empiriska kapitlet, så vill jag här visa de skillnader som de båda ger oss mellan industrialism och informationalism och vad dessa innebär på en hel rad olika områden. Det sista temat, samhällsförändring, är ett mer analytiskt avsnitt där jag skall försöka undersöka vad de båda ser som processerna bakom en samhällsförändring.

1.2 Metodologi

Om man kort skall diskutera vad denna uppsats hamnar ur ett metodologiskt perspektiv så är det helt klart att det handlar om en teoretisk analys. Vad jag vill skapa är ett teoretiskt samtal mellan Marx och Castells rörande det kapitalistiska produktionssättet och hur detta har förändrats, och hur de båda ser på samhällsförändring och processerna bakom en sådan. Frågan för mig har varit hur man skapar ett sådant samtal, jag tror det är viktigt att man hur svårt det än må vara försöker undvika att ta utgångspunkt i en teoretiker för att bedöma denna med hjälp av den andra. Om så är fallet tror jag att man lätt hamnar i en situation där det hela tiden kommer handla om att kritisera den ena med utgångspunkt från den andra. Vad man lätt kan hamna när det gäller just mitt ämne så är det att man beskriver det moderna samhället med hjälp av Castells för att senare försöka applicera Marx begreppsapparat på det hela. Det skall också sägas att man behöver ge Castells en hel del plats för att få alla de viktiga aspekterna rörande den informationella ekonomin och nätverkssamhället. För att lyckas måste man försöka ge de båda lika mycket utrymme i en såväl beskrivande som analyserande roll. Jag skall göra mitt bästa för att åstadkomma just detta även om det ibland kommer att vara svårt att undvika applicera Marx begreppsapparat på det sätt jag ovan beskrivit. Varför det känns lättare att applicera Marx på Castells och inte tvärt om skall jag diskutera lite kring i det sista avsnittet.

2. Andra röster

Jag måste givetvis också motivera ett sånt här arbete, var kan jag hitta stöd för att det överhuvudtaget är relevant att jämföra Marx och Castells beskrivningar av det kapitalistiska produktionssättet och om man överhuvudtaget kan se dessa som samhällsteoretiker. Jag har funnit att Mats Benner och Gunnar Olofsson kan hjälpa mig med detta.

2.1 Mats Benner

I *Häftet för kritiska studier* nr.4 2000 finner man en artikel om Castells av Mats Benner som han valt att kalla, En Marx för vår tid? En jämförelse mellan Castells och Marx äger en viss giltighet¹, Kapitalet som är en beskrivning av kapitalismen och dess förutsättningar går i alla fall att jämföra med den del av Castells arbete där han behandlar den nya ekonomin som han valt att kalla den informationella. En jämförelse på detta område måste ses som på lika villkor, det handlar om kapitalismen och dess förutsättningar i två olika ekonomier.

Benner ser Castells som bristfällig när det gäller teorier kring samhällens uppbyggnad och omvandling². Jag ämnar i det sista avsnittet diskutera Marx och Castells förklaringar på samhällsförändring får för detta sålunda inget direkt stöd hos Benner. Men om jag avslöjar att Castells kanske inte direkt kommer att utmålas som historiens störste teoretiker om samhällsförändring så kanske ändå lite stöd finns att känna från Benners håll.

Det kanske också bör nämnas att Benner i sin artikel också kritiserar Castells en hel del bland annat genom att konstatera att Castells misslyckas med att ge oss en bild av att allt hänger samman³. Och det är egentligen vad en samhällsteori handlar om, att få allt att hänga samman. Det är här man får bilden av att Benner inte ser Castells som en Marx för vår tid. Jag har ändå av Benner fått vad jag behövde, nämligen en viss grund att stå på när det gäller en jämförelse mellan Marx och Castells. På ett sätt försvarar också Benner Castells när han säger att informationsåldern kan ses som en grand finale på alla grand theories, samhället är för komplex för att förklaras i ett verk.

2.2 Gunnar Olofsson

Karl Marx nämns mindre ofta som samhällsteoretiker utan är mer vida känd som teoretikern bakom världsåskådningen och den politiska ideologin, marxismen. Att diskutera Marx som samhällsteoretiker är alltså långt ifrån självklart och Gunnar Olofsson hjälper mig att peka på vilka punkter som är viktiga då man ser på Marx ur ett samhällsteoretiskt perspektiv. Vi

---

¹ Benner, 2000, s. 66

² Ibid, s. 67

³ Ibid, s. 66

koncentrerar oss på *Kapitalet*, vad kan man utläsa ur detta omfattande verk. Inte heller rörande detta verk är det självklart vad man skall använda det till, vi lyssnar till Olofsson: *Ur detta myller av tappert stridande skolor och positioner växer så småningom allt klarare insikten fram att Das Kapital, och Marx hela arbete med kritiken av den politiska ekonomin, kan vara något annat och mera fundamentalt än snäv och strikt ekonomisk teori. Den kan mest fruktbart förstås som ett försök till en allmän - abstrakt och generell – teori om den kapitalistiska samhällsformens grunddrag, och dess utvecklingsdynamik.*⁴

Teorin i *Kapitalet* omfattar inte alla samhällsliga områden, den ger oss en generell teori om kapitalismens former, dess struktur och samhällsliga processer. Den talar om den särskilda varan arbetskraft, om lönearbete och kapital, om kapitalets egenart som socialt förhållande, om arbetsprocessen som värdeskapande process, om löneformer och exploatering av arbetskraften. Det talas om merproduktens form som mervärde och om denna som företagarevinst, även klassernas rötter i de ekonomiska förhållandena behandlas.⁵

Vad som gör Marx intressant som samhällsteoretiker är just denna analys av det kapitalistiska produktionssättet, dess grundläggande former och dess inre utvecklingsprocesser. Olofsson ger svar på hur man skall se på Marx som en samhällsteoretiker och det är ytterst väsentligt för mig att ha stöd för utnyttjandet av Marx ur detta perspektiv. Olofsson ger en bra bild av hur man skall se på Marx idéer i *Kapitalet* då han beskriver hur mycket som kan utläsas ur kapitlet om varan, där vad som sägs vid en första anblick kan ses som självklarheter. Vi lyssnar återigen till Olofsson när han talar om kapitlet där varan behandlas och vad som egentligen sägs i detta: *Kategorin ”vara” är inte bara detsamma som en rent tinglig produkt. Den är i sig ett uttryck för en viss sorts samhällelighet, som växer fram ur utbytet mellan producenter på en marknad. Det sätt varpå varor byts är samhällskonstituerande. Genom utytet vidmakthålls och fördjupas den samhälleliga arbetsdelningen, och bytet skapar jämförbarhet och likformighet mellan arbetsinsatserna i olika produktionsgrenar, men även den ömsesidiga avhängigheten mellan åtskilda produktionsgrenar.*⁶ Marx blottlägger så att säga på detta viss den samhälleliga innebörden av från början strikt ekonomiska företeelser. Och detta gäller alltså inte bara kapitlet om varan utan är genomgående i hela *Kapitalet*. Pengar, kapital, arbetskraft, konkurrens o.s.v. får också samhällelig innebörd.

---

⁴ Olofsson, 1988, s. 157

⁵ Ibid, s. 157

⁶ Ibid, s. 162-63

3. Marx och Castells

Jag vill här ge den ovana läsaren en kort sammanfattning av den huvudsakliga litteraturen bakom denna uppsats, nämligen Marx *Kapitalet*, första boken, och Castells *Nätverksamhällets framväxt* som är det första bandet i Informationsåldern. Sammanfattningarna kommer inte vara heltäckande utan mer vara inriktade på det som jag för min uppsats ser som väsentligt.

3.1 Marx, Kapitalet

En kort genomgång av vad *Kapitalet* innehåller har gjorts i avsnittet om Olofsson, här följer en lite mer utförlig beskrivning. *Kapitalet*, första boken, handlar om att beskriva det kapitalistiska produktionssättet, hur det fungerar och hur det kommer till. Redan underrubriken på detta arbete, som lyder kritik av den politiska ekonomin, avslöjar att denna beskrivning sker ur ett normativt perspektiv. Den skrevs för arbetarna, för att hjälpa dem att förstå det system de ”slavar” under.

Den första förutsättningen för kapitalistisk produktion är att en arbetare som säljer sin arbetskraft och en kapitalist som är villig att köpa denna möts på en marknad. Marx diskuterar två olika former av handel, V-P-V, vara-pengar-vara, och P-V-P, pengar-vara-pengar⁷. Den första innebär den form av handel som funnits sedan urminnestider nämligen att t.ex. en bonde säljer vete för att för de införskaffade pengarna köpa korn. Den andra är den som är förutsättningen för kapitalistisk produktion, en kapitalist köper en arbetares arbetskraft för att senare sälja det värde han fått av arbetaren t.ex. x antal produkter av en viss typ. Kapitalisten köper arbetskraften för t.ex. 10.000 kr i månaden och får varje månad ut ett värde i form av produkter av 10.000 kr. Kapitalisten har endast fått tillbaka vad han från början satsade, han har inte gjort någon som helst vinst. Hur skapar han vinst? Han låter arbetaren arbeta lite mer varje månad, han har betalat för en månad så han har egentligen rätten att låta arbetaren jobba dygnet runt även om detta förstås inte är möjligt. Arbetaren behöver en viss tids vila för att nästa dag arbeta lika hårt som den föregående. Det som bestämmer arbetets värde är vad de kostar för arbetaren och hans familj att leva i en månad, d.v.s. kost, logi o.s.v. Om vi säger att kapitalisten måste betala arbetaren 10.000 kr i månaden för att denna och dess familj skall klara sig så är det mycket möjligt att arbetaren genererar detta värde till kapitalisten genom

---

⁷ Marx, 1991, s. 128

t.ex. 6 timmars arbete om dagen men tro inte för den sakens skull att kapitalisten låter arbetaren gå hem efter 6 timmar, nej säkerligen får han stanna kvar minst två timmar till. Dessa två timmar varje dag genererar till kapitalisten den vinst han tidigare saknade, dessa två timmar om dagen genererar mervärde som Marx har valt att kalla det. *Arbetskraftens värde och det värde den skapar under arbetsprocessen, är alltså två skilda saker.*⁸

Mervärdeteorin är grunden i Kapitalet, det är med denna Marx förklara hur den kapitalistiska systemet fungerar. Grunden i mervärdeteorin är att Marx menar att arbetskraften är den enda vara som utan ockerpriser kan generera mer värde än den köptes för. För att visa detta delar Marx upp det satsade kapitalet i ett företag i två delar; konstant och variabelt kapital. Det konstanta kapitalet innebär det som satsas i råvaror, maskiner, lokaler o.s.v. och det variabla kapitalet är det som satsas i arbetskraft. Med denna kunskap förstår man följande citat: *Värdestorleken i den del av kapitalet, som omsättes i produktionsmedel, d.v.s. råmaterial, biämnena och arbetsmedel, förändras alltså inte i produktionsprocessen. Jag kallar den därför konstant kapitaldel, eller kortare: konstant kapital. Värdet av den del av kapitalet, som omsätts i arbetskraft, förändras däremot i produktionsprocessen. Dess eget värde reproduceras, och dessutom produceras ett överskott utöver dess eget värde, ett mervärde, som varierar, kan vara större eller mindre. Denna del av kapitalet förvandlas oavbrutet från en konstant storhet till en variabel. Jag kallar den därför variabel kapitaldel, eller kortare: variabelt kapital*⁹. Det konstanta kapitalet reproduceras genom att arbetskraften arbetar med den samtidigt som den senare också genererar ett nytt värde, ett mervärde.

Manufakturens framväxt, de allt fler fabriker, har sin förklaring att man ville samla allt fler arbetare på samma ställe för att minska utgifterna för lokaler och för att detta också innebär ett höjning av arbetets intensitet, arbetarna "tävlade" mot varandra. Man ställer sig frågan varför infördes maskiner i fabriker, mervärdet skapas ju av arbetskraften, det variabla kapitalet. För det första var införandet av maskiner ett sätt att sänka lönerna. Marx menar att införandet av maskinerna faktiskt innebär att kapitalisterna kunde håva in ytterligare mervärde. Införandet av maskiner innebär att det arbete som skulle utföras i fabriker blev allt mindre komplicerat, detta tillsammans med det faktum att allt fler arbetare miste sina arbeten gjorde att lönerna sjönk, d.v.s. att de som fortfarande hade arbete arbetade en allt större del av dagen för kapitalisterna med att skapa mervärde. Uppfinnandet av maskiner och

---

⁸ Marx, 1991, s. 167

⁹ Ibid, s. 180

dess användande i fabriker, kom på vissa ställen att sänka lönerna så pass att det i alla industrigrenar inte lönade sig att driva maskinmässig produktion. *I tidigare utvecklade länder frambringar maskinen själv genom att användas i några produktionsgrenar ett sådant överskott på arbetare i andra grenar, att arbetslönen sjunker under arbetskraftens värde och därigenom förhindrar bruket av maskiner, gör det överflödigt, ja ofta omöjligt ur kapitalets synpunkt. Dess vinst beror nämligen inte på minskningen av det använda utan av det betalda arbetet*¹⁰. Maskindriften i fabriker kom också på ett ganska underligt sätt leda till att arbetsdagen kom att förlängas och vad detta innebar för mervärdet hoppas jag vid det här laget alla förstår. Den största uppfinningen för att förkorta arbetsdagen kom att förlänga den. Maskinerna gjorde mest nytta för kapitalisterna om de gick dygnet runt och detta innebär att skiftsystemen blev allt vanligare. Detta gjorde det svårare för dem som hade till uppgift att kontrollera de fabrikslagar som faktiskt fanns efterföljdes. Kapitalisterna var inte sena att utnyttja detta och arbetsdagen blev allt längre.

Jag tror denna korta sammanfattning av kapitalets första bok är tillräcklig för att man skall förstå det sätt på vilket jag kommer att använda Marx idéer. De presenterade idéerna kommer att utvecklas under arbetets gång.

3.2 Castells, Nätverkssamhällets framväxt

Nätverkssamhällets framväxt är uppbyggd kring främst två faktorer, informationsteknologi och nätverk. Informationsteknologins framväxt, som tog fart ordentligt under 1970-talet, har banat väg för en förändring av ekonomin och samhället. Det var just vid denna tidpunkt som industrialismen med sin stelbenta massproduktion enligt Castells började sacka, det behövdes nya produktionsformer. Produktiviteten i företagen skulle höjas, det krävdes nya marknader och mer effektiv produktion. Den nya informationsteknologin har gjort det möjligt för företag att röra sig över större geografiska områden och på så sätt bredda marknaden, men för att göra produktionen effektivare behövs nya organisationsformer. Castells talar om flexibel produktion, snabbare anpassning till marknadsförändringar och större initiativ på fabriksgolven. Denna nya flexibla produktion kom att fungera bäst i lite mindre skala, vilket innebär att stora företag lägger mycket av sin produktion hos underleverantörer. Dessa nya organisationsformer ställer större krav på kommunikation och kunskapsspridning inom företagen, nätverken kommer in i bilden.

---

¹⁰ Marx, 1991, s. 341

Dessa nätverk som genom informationsteknologin blev möjliga kom inte bara att handla om förbindelser inom företag, som kommunikation mellan t.ex. företagstopp och underleverantörer eller mellan fabriksgolvet och forskningsavdelningen. Nätverken handlar om mer än så, de knyter samman företag med varandra. Att samarbeta i nätverk är ett bra sätt att vara konkurrenskraftig, att tillsammans med andra företag utveckla ny teknik, diskutera nya organisationsformer och göra marknadsprognoser. Att samarbeta på detta sätt innebär att man snabbt har tillgång till den nyaste tekniken o.s.v. Dessa nätverk är inte statiska utan handlar ofta om tillfälliga förbindelser. Lika tillfälliga är de komparativa fördelar som företagen söker runt omkring på vår jord, detta ställer krav på en organisation, flexibilitet blir allt viktigare. Den senaste tekniken och de bästa produktionsförhållandena kommer allt snabbare att finnas på nya ställen och i nya nätverk.

Två andra viktiga begrepp som Castells presenterar är flödesrummet och tidlös tid. Castells teori om flödesrummet innebär kort sagt att platsen idag i stor utsträckning får sin betydelse som en del av ett nätverk. Flödesrummet är uppbyggt kring noder och nav, för att skaffa sig en plats som nod eller ännu mer ett nav, som är centrum i ett nätverk, kräver att man på platsen har något speciellt t.ex. hög teknologisk utveckling eller en kunnig arbetskraft. Om man skall tala klarspråk så skulle man kunna beskriva flödesrummet som något där t.ex. de högteknologiska företagen i Stockholmsregionen kommer att identifiera sig som en del av ett nätverk som binder dem till ekonomiska centrum i t.ex. Tokyo och New York mer än de identifierar sig som en del av Sveriges huvudstad. Platserna får alltså sin betydelse som noder eller nav i ofta världsomspännande nätverk. Men samtidigt som denna nya logik kring platsen växer fram så kommer ju alltid platsen som sådan i ett geografiskt perspektiv att finnas kvar, det är ju så som många fortfarande ser den och identifierar sig med den. Det skapas en konflikt mellan platsbundenheten hos det stora flertalet och elitens levande i flödet, denna konflikt ser Castells som något som kan splittra städerna och kommunikationen inom dessa. Den tidlösa tiden är nästa begrepp jag kort skall beskriva. Tiden styr inte längre produktionen utan produktionen styr tiden. Klocktidens regim är över och detta manifesterar sig klart i t.ex. finansmarknadernas verkande dygnet runt, de nya IT-företagen där tidsplaneringen är något den enskilde anställda styr över. Castells tar också upp förskjutningen av åldrandet och den dödsförnekelse som är gällande i vår nya kultur som faktum som manifesterar vår nya tidlösa tid.

Såväl flödesrummet som den tidlösa tiden ger sociala differentieringar, de platsbundna har inte alltid så mycket att hämta i ett samhälle byggt kring ett flödesrum, samtidigt som en del människor lever under klocktidens regim så kan andra trotsa denna. Det är endags för vissa som klockans makt över det sociala, politiska och ekonomiska livet har försvunnit.

Efter dessa sammanfattningar av teoretikernas idéer så är det nu tid att starta den analytiska avdelningen där idéerna skall jämföras och relateras till varandra, först ut kapitlet om globaliseringen.

4. Globaliseringen

Den nya ekonomin är global därför att kärnaktiviteterna produktion, konsumtion och cirkulation är organiserade i global skala antingen direkt eller genom ett nätverk av förbindelser mellan ekonomiska agenter.¹¹

Innebär den nya globala ekonomi nya spelregler, är den verkligen global och vad innebär det att stå utanför denna nya ekonomi. Att konkurrera på global nivå kräver en hel del nya kvaliteter hos de företag som ämnar att göra detta. Man skall så snabbt som möjligt få tillgång till den nyaste tekniken, så snabbt som möjligt kunna anpassa sig till förändringar i efterfrågan och givetvis producera så billigt som möjligt. Hur man mer ingående klarar av detta skall jag senare gå in på, här är det mest väsentliga att veta vilka nya omständigheter som gäller. Man kan fråga sig om dessa spelregler är så vitt skilda från de som företagen på Marx tid rättade sig efter. Och man får nog säga att spelreglerna egentligen är de samma, skillnaden är att konkurrensen i mycket högre grad sker på global nivå och att företagen också geografiskt tvingas sprida koncernen för att producera billigt, och också för att snabbt få tillgång till den senaste tekniken, man måste såväl vara där produktionsförhållandena är gynnsamma och där den nya tekniken utvecklas. Att konkurrensen på Marx tid skedde mer på nationell nivå innebär direkt att den geografiska spridningen av en koncern inte var speciellt stor, varför konkurrensen till stor del skedde på nationell nivå har såklart sin förklaring in att kommunikationen på den tiden inte på lång väg kan jämföras med dagens varken i omfång eller i snabbhet. Skillnaden ligger inte så mycket i den kapitalistiska produktionens spelregler

---

¹¹ Castells, 1998, s. 77

utan på arenan på vilken dessa skall följas. Och det är arenans storlek som tvingat fram nya organisationsformer och ställt allt större krav på den teknik som företagen behöver ha till hands.

Även om Castells menar att denna nya ekonomi inte inkluderar alla världens hörn så väljer han alltså att kalla den global och säger istället att det inte handlar om en planetär ekonomi¹². Det finns alltså områden och regioner som helt klart står utanför denna nya globala ekonomi, vad innebär då detta för dessa områden och regioner. Även om ordet globalisering för Marx säkerligen var främmande så skulle jag vilja ge ett citat ur kapitalet där Marx talar om kapitalets expansion som jag tycker illustrerar vad han skulle kunna se som faran med denna spridning av det kapitalistiska produktionssättet. *Men så snart nationer, vilkas produktion ännu befinner sig på ett lågt utvecklingsstadium som slavarbete eller tvångsarbete osv., dras in i en världsmarknad, som behärskas av det kapitalistiska produktionssättet, vilket medför, att försäljningen till utlandet får avgörande betydelse, så ökas slaveriets och livegenskapens elände med det civiliserade överarbetets elände*¹³. Så här skriver Marx och utvecklar det med att säga att slavarbetarna i Amerikas sydstater innan bomullsexporten för deras herrar blev livsviktigt levde i elände, men att detta elände snabbt förvandlades till ett helvete i takt med att bomullsindustrin blev viktigare. Att konkurrera på den globala marknaden innebär för att använda Marx terminologi en ständigt ökande hunger på merarbete. Den senaste tekniken, de effektivaste organisationsformerna är ju egentligen bara en utgångspunkt, utgångspunkten för att skapa så mycket mervärde som möjligt. Som när Marx talar om fabriksmaskinerna: *Maskineriet skall, liksom varje annan ökning av arbetets produktivkraft, göra varor billigare och förkorta den del av arbetsdagen, som är nödvändig för arbetarnas underhåll, samt förlänga den del av arbetsdagen, som han utan vederlag ger kapitalisten. Maskineriet är ett medel för att producera mervärde*¹⁴. Marx ståndpunkt vad det gäller de faktorer som driver företagen att utvecklas är solklara: *Kapitalet har bara en enda livsdrift, driften att förökas, att skapa mervärde...*¹⁵

Vidare skall det förtäljas att detta inte handlar om gott eller ont utan att denna drift efter mervärde tvingas på den enskilde kapitalisten, denna drift är en av den kapitalistiska

---

¹² Castells, 1998, s. 113

¹³ Marx, 1991, s. 202

¹⁴ Ibid, s. 322

¹⁵ Ibid, s. 199

produktionens inneboende lagar¹⁶. Vi har funnit en av den kapitalistiska produktionens mest grundläggande spelregler. Konkurrensen leder till en tävlan om införandet av arbetsbesparande maskineri och nya produktionsmetoder.

Castells menar att det värsta som kan hända en region, ett land eller en kontinent är att hamna utanför den globala ekonomin och dess nätverk. Om man skall spekulera kring detta så måste man se Marx åsikter om det hela som rakt motsatta. De eventuella skillnaderna mellan de båda på detta område beror nog till stor del på att Marx skriver ur ett arbetarperspektiv och Castells inte har något speciellt perspektiv utan är ute efter att beskriva den nya ekonomin och det nya samhället. Ibland är steget från kritik av det kapitalistiska produktionssättet till en beskrivning av detta hela långt. Vad jag menar med detta är att Marx har ett normativt perspektiv genom att hela tiden mellan raderna ha en dröm om att det faktiskt finns alternativ medan Castells har på sig en tajtare kostym och endast ger oss de fakta som han anser sig ha om den nya ekonomin. Och utan alternativ till det kapitalistiska produktionssättet kan det kännas mer logiskt att det för dessa exkluderade länder och regioner gäller att försöka bli en del av det hela. Men Castells menar att dessa exkluderade delar av jorden inte är undantag utan: *Det är just detta som karaktäriserar den nya ekonomin, att den påverkar hela jordklotet genom antingen indragning i eller utestängning från produktionens, cirkulationens och konsumtionens processer, som har blivit på en gång globaliserade och informationaliserade*¹⁷. Castells talar om Afrikas situation som problematisk därför att kontinenten har blivit irrelevant för den nya globala ekonomin och ser som sagt en sådan irrelevans som farligare än ett beroende av den nya ekonomin¹⁸. Varför han ser denna som så problematiskt är därför att Afrikas enda sätt att bli en del av den nya ekonomin är att bli konkurrenskraftiga och vägen till detta går genom de globala nätverken. Man finner alltså en väsentlig skillnad mellan de båda då Castells ansats inte alls är normativ utan omfattar en beskrivning av vad han kallar det informationella samhället och framförallt de ekonomiska villkor detta innebär. När Marx talar om kapitalismen så är det hela tiden till viss del ur en normativ vinkel. Kapitalet skrevs till arbetarna, överarbetets slavar, ansatsen är att få dem att förstå det system de förtrycks utav. Kapitalet, kritik mot den politiska ekonomin, ansatsen är helt klart normativ.

Normativ och icke-normativ, det handlar också om en epistemologisk skillnad mellan de båda. Det handlar om frågor om vad kunskap är. Medan Castells i Nätverksamhällets

---

¹⁶ Marx, 1991, s. 233

¹⁷ Castells, 1998, s. 143

¹⁸ Ibid, s. 146

framväxt tror sig stå utanför samhället då han beskriver detta så är Marx av åsikten att en forskare påverkas av sina egna uppfattningar om och sin egen ställning i samhället då han beskriver detta. Sociologi är för Castells något som kan vara neutralt medan det för Marx alltid kommer att präglas av vad som rör sig i den enskilde forskarens huvud.

Även om man kanske skall vara försiktig med att jämföra Marx och hans diskussion om kapitalismens expansion med Castells och globaliseringen så finns det ju faktiskt en del saker som kanske kan ställas i relation till varandra. Man skulle kunna se kapitalets expansion och t.ex. förflyttningen av folk från landsbygd till städerna som något man kan likställa med globaliseringens spridning av det kapitalistiska produktionssättet till ständigt nya delar av världen. Båda skeenden innebär ett underställande av fler och fler arbetare i det kapitalistiska systemet, inte alltid som anställda arbetare utan också som arbetslösa beroende av kapitalisterna för anställning fungerande som lönesänkare för de med arbete. Och då ovanstående citatet av Marx just berör denna, kapitalets expansion, så skulle jag inte vilja se det som helt innehållslöst att se detta påstående som något som skulle kunna ge Marx syn på den globalisering han inte fick leva för att se.

Det finns faktiskt ett annat område rörande globaliseringen där jag ser de bådas idéer som liknande, detta gäller de svårigheter som globaliseringen eller kapitalets expansion kan innebära. Även om Marx ironiserar kring det hela då han beskriver hur en engelsk urkapitalist hamnar någonstans i Afrika och själv får bära sitt bagage till sitt hotellrum så går de idéer han med detta vill demonstrera helt i linje med de problem som Castells tillskriver globalisering. Castells menar att globaliseringen inte alltid går smärtfritt för kapitalisterna eftersom organisation, teknologi o.s.v. sällan är utvecklade i de områden där produktionsförhållandena lönemässigt är de bästa. Det kapitalistiska produktionssättet och dess rationalitet har inte spridit sig till dessa områden. Och som Marx visar har inte heller den orättvisa som ger de fattigas totala underkastelse de rika hunnit sprida sig. Marx beskriver hur det ser ut där det kapitalistiska systemet länge har styrt utvecklingen och där maskintekniken har exkluderat allt fler människor från den verkliga produktionen, de exakta siffrorna är här såklart oväsentliga: *Om vi lägger ihop de i textilindustrin sysselsatta med personalen i kol- och malmgruvorna, så får vi siffran 1.208.442; om vi istället lägger ihop textilarbetarna med metallarbetarna, blir siffran 1.309.605. Bägge dessa siffror är mindre än antalet husslavar. Vilket storslaget*

*resultat av den kapitalistiskt exploaterade maskintekniken*¹⁹! Här visar sig också så de bådas helt olika ansatser då Castells berör de problem som globaliseringen kan innebära för företagen medan Marx ironiserar över kapitalisternas problem och ser dessa problem som en sund anhalt på väg mot helvetet.

Om vi lite kort skall sammanfatta de fakta rörande globaliseringen som vi nödvändigtvis skall ta med oss till följande kapitel. Globaliseringen innebär enligt Castells en spridning av det kapitalistiska produktionssättet till allt fler delar av vår jord och denna geografiska spridning innebär att det blir allt vanligare med nya organisationsformer, företagen organiserar sig i nätverk för snabbt kunna ta del av den senaste tekniken och hålla uppe konkurrenskraften gentemot konkurrenterna. Man bör också ta med sig i bakhuvudet att även om Marx logiskt nog inte diskuterar globaliseringen så har han en del idéer som kan relateras till denna, idéer kring kapitalets expansion men även delar av mervärdeteorin.

5. En ny ekonomi

5.1 Nätverk och kapitalism

När den fordistiska massproduktionens ekonomi började att sacka så behövdes en förändring. Produktionen som var något stelbent behövdes göras mer flexibel för att snabbare kunna reagera på förändringar i efterfrågan men också för att öka produktiviteten. På en ”världs”marknad där konkurrens ständigt blir tuffare behöver företagen ständigt höja sin konkurrenskraft. Detta gör man genom att producera så mycket som möjligt så billigt som möjligt, men detta måste alltså göras på ett flexibelt sätt. Var är det billigt att lägga sin produktion? Jo, i de nyindustrialiserade länderna och de fortfarande icke industrialiserade länder där många transnationella företag idag lägger sin enklare produktion. Men detta kräver ju förbindelser med andra delar av koncernen där så kallat ”know how” finns. Det måste skapas nätverk mellan koncernens olika delar och underleverantörer. Nu kom det sig den amerikanska ”försvars”makten hade utvecklat något som senare kom att kallas internet och den så kallade informationsteknologin var på stark frammarsch, de transnationella företagen får nya möjligheter att styra och kontrollera sina arbetare var än på jordklotet de befinner sig. Nätverken blir ett medel för kapitalisterna att förbättra sin produktion och göra denna mer

---

¹⁹ Marx, 1991, s. 390

flexibel och med detta bli mer konkurrenskraftiga, precis på samma sätt som att närbelägenhet till t.ex. ett vattendrag för i tiden var en fördel. De som utnyttjar nätverkens potential på bästa sätt kommer att vara de mest konkurrenskraftiga.

Castells ger bilden att nätverken skulle vara något mer än något som kan jämföras med vad närhet till ett vattendrag var för den uråldriga industrin, Marx skulle förmodligen behandla nätverken endast som en ”determinator” för hur konkurrenskraftigt ett företag är. Detta handlar alltså om ”mervärde” och att skapa detta med hjälp av nätverken. Jag får intrycket av att Castells ser det som att nätverken innebär något nytt och speciellt i och med att de sätter regler för kapitalisterna, kan man inte göra samma jämförelse som jag tidigare gjorde la du inte produktionen nära ett vattendrag var det svårt att konkurrera. Att Castells även ser nätverken som något som också skapar nya sociala, kulturella och politiska förutsättningar i dagens samhälle. Eftersom Marx i *Kapitalet* beskriver kapitalismen och dess förutsättningar och det är detta område som intresserar mig så är det endast på detta område som nätverken först och främst kommer att spela en roll för mig.

5.2 Industrialism och informationalism

Vill man öka produktiviteten i en given finansiell miljö har man fyra olika möjligheter till detta: minska produktionskostnaderna(med start i kostnaderna för arbetskraften), öka produktiviteten, bredda marknaden och påskynda kapitalomsättningen. Vad Castells här konstatera går i spår med vad Marx ser som möjligheter för kapitalisterna att öka profiten. Vi skall senare gå in på detta lite grundligare med det som här är intressant för oss är att se vad som kan vara grunden för en förändring av det kapitalistiska produktionssättet. När Marx talar om införandet av maskiner i produktionen så är detta för att öka produktiviteten. För att tala klarspråk kan man säga att kapitalisterna ville öka mervärdet eller profiten.

Castells ger dessa fyra ovan nämnda möjligheter att öka vinsten en plats i förklaringen till övergången från ett industriellt till ett ”informationellt” produktionssätt. Om vi logiskt nog börjar med den första punkten så finner vi här de nu allmänt kända allt större utlandsinvesteringar som i många av jordens hörnor som söker bättre produktionsvillkor och

nya marknadsandelar²⁰. Här finner vi alltså också en plats för den tredje punkten i förklaringen. Man söker alltså inte jorden runt bara för att finna möjligheter att minska produktionskostnaderna utan också för att bredda marknaden. Vi lämnar för en stund den andra punkten och går på den fjärde, även om Castells inte direkt nämner något om denna så är det nog för de flesta ganska klart att ju fler man har att sälja till, med en breddad marknad, desto snabbare går kapitalomsättningen. Men en sådan ökning av marknadsandelarna runt om på vår jord kan självklart inte ske utan komplikationer utan det krävs nya former av kommunikation för att få det hela att fungera. *För att kunna öppna nya marknader och koppla samman värdefulla marknadssegment i olika länder till ett globalt nätverk behövde kapitalet extremt stor rörlighet, och företagen behövde en dramatiskt förbättrad kommunikationsförmåga*²¹. Nu till den andra punkten, Castells menar att den globalisering process han talar om leder till ökad produktivitet detta på grund av den större konkurrensen på den globala marknaden med den ständiga striden om nya marknadsandelar²². Sammantaget vad Castells ser som framväxten av vad han kallar ”informationalism” är alltså hur dessa fyra punkter har samverkat för att komma ur industrialismens kris. Hur åstadkoms då den produktivitetsökning som Castells tillskriver globaliseringsprocessen, visst skulle Marx fråga sig detta. Sker den genom införandet av nya produktionsmedel och produktionsmetoder eller genom en högre exploateringsgrad av arbetskraften. Castells talar om produktivitet och produktivitetsökning som en högst omdiskuterad ”restpost”²³. Vi lämnar denna problematik för ett slag, jag lovar att återkomma till det.

Vad är det då som gör denna nya ekonomi till ”informationell”. Castells ger oss snabbt svaret, ekonomin är informationell därför att produktiviteten och konkurrenskraften hos denna ekonomis företag, regioner och nationer till hög grad bestäms av deras förmåga att generera, behandla och effektivt tillämpa kunskapsbaserad information²⁴. Marx fyller i: *Det som skiljer de ekonomiska epokerna, är inte vad som tillverkas, utan hur, med vilka arbetsmedel*²⁵. Så här långt ser det faktiskt solklart ut, den informationella ekonomi är en ny ekonomisk epok detta enligt såväl Castells som Marx. Men informationen som sådan kan bli en produktionsprocessens produkt²⁶, detta behöver kanske inte stå i motsats till Marx om bara

---

²⁰ Castells, 1998, s. 95

²¹ Ibid, s. 95

²² Ibid, s. 98

²³ Ibid, s. 84

²⁴ Ibid, s. 77

²⁵ Marx, 1991, s. 155

²⁶ Castells, 1998, s. 77

”informationen tillverkas av information”. Den industriella revolutionen karakteriserades av en övergång från jordbruk till industriell produktion övergången från industrialism till en informationell ekonomi kan inte påvisas på ett lika enkelt sätt. *Övergången från industrialism till informationalism är alltså ingen historisk motsvarighet till övergången från jordbruks- till industriellekonomi och kan inte heller likställas med uppkomsten av en service-ekonomi. Det finns informationella jordbruk, informationella tillverkningsindustrier och informationella serviceverksamheter, vilka producerar och distribuerar på basis av information och kunskap och förkroppsligas i arbetsprocessen genom informationsteknologins växande styrka*²⁷. Saker och ting tillverkas alltså på nya sätt i den informationella ekonomin och detta skall enligt ovan använda citat av Marx innebära att vi idag upplever en ny ekonomisk epok. Information och kunskap har blivit till arbetsmedel som används för att göra de fyra ovannämnda punkterna möjliga och på så sätt höja vinsten.

Frågan om vad som skiljer den informationella- från den industriella ekonomin är dock långt ifrån helt utredd. Vi minns hur enkelt Marx förklarade hur införandet av maskineriet och senare maskineriet kom att öka produktiviteten genom att man kunde producera allt fler varor på kortare tid och hur detta innebar att mervärdet ökade. De specifika sätten att höja produktiviteten definierar strukturen och dynamiken hos ett ekonomiskt system. Därför bör vi kunna fastslå dessa historiskt nya produktivetskällor som karakteriserar den informationella ekonomin. Svaret är komplext och osäkert. Få ekonomiska ting är mer omdebatterade än produktivitetens och produktivitetens orsaker²⁸. Castells återkommer alltså igen till den berömda ”restposten” och vill inte ge något enkelt svar på vad som höjer produktiviteten i den informationella ekonomin. Vi vet nu att det handlar om produktivitet och hur denna skapas, frågan behöver nog ytterligare ett kapitel.

5.3 Produktivitet

De skillnader jag tidigare påpekat bistår inte till att det i dagens ekonomi skulle vara frågan om något annat än ett kapitalistiskt produktionssätt utan visar bara på hur sättet och möjligheterna till att skapa vinst har förändrats. Eftersom det precis under hundratals år

---

²⁷ Castells, 1998, s. 102

²⁸ Ibid, s. 78

tillbaka handlar om ett kapitalistiskt system som dominerar stora delar av vår jord så kommer Marx förklaring till vad kapitalisternas vinst kommer ifrån att vara den samma. Det handlar såklart om mervärdet, det obetalda arbete som arbetarklassen dag in och dag ut bistår kapitalisterna med. Men här skall det handla om produktivitet och inte om profit och frågan är om de sätt som Marx på sin tid gav som orsaker till produktivitet och produktivitetsökning kan vara de samma som de som ger denna ”restpost” i det informationella samhället.

Nu ger vi först Castells chansen att försöka förklara vad det är som ger produktiviteten för företagen i den informationella ekonomin. Svaret är givetvis inte entydligt för om det är något adjektiv som beskriver den informationella ekonomin på ett ypperligt sätt så är det komplext. Givetvis så skapar som alla förstår olika företag produktivitet och produktivitetsökningar på olika sätt, det som vi med hjälp av Castells skall försöka finna i detta kapitel är vilka nya möjligheter företagen i den informationella ekonomin har fått eller snarare skapat för att höja produktiviteten.

Vi återkommer nu alltså till den andra punkten nämnd i föregående kapitel. En punkt av de fyra som Castells gav oss som möjligheter till att öka vinsten i ett företag. Att höja produktiviteten är alltså inte ett mål i sig utan bara ett steg på vägen mot större profit. *Företagen motiveras alltså inte av produktiviteten utan av lönsamhet*²⁹. Ju bättre lönsamhet desto bättre konkurrenskraft i den globala ekonomin, detta eftersom en stor lönsamhet allt som oftast innebär att man lyckats göra det bästa av de fyra punkter vi tidigare berört. Castells menar att globaliseringsprocessen leder till en ökad produktivitet, företagen måste förbättra sina prestationer för att överleva den allt större och hårdare konkurrensen på den internationella marknaden³⁰. En ökning av produktiviteten kommer alltså att påtvingas de företag som har för avsikt att konkurrera på den internationella marknaden, men de måste ju också finnas handlingar inom företagen som man kan peka på som orsaker till en sådan produktivitets ökning, vilka åtgärder har använts. Det måste till viss del handla om ny teknik som redan på Marx tid var den framträdande metoden för att öka produktiviteten.

Den nya informationsteknologi som gjort det möjligt för företag att sprida olika delar av koncernen till olika delar vår värld har också gett dessa företag nya möjligheter att höja produktiviteten. Det finns idag en hel rad nya möjligheter: snabbare tillgång till den senaste

---

²⁹ Castells, 1998, s. 91

³⁰ Ibid, s. 98

teknologin, snabbare och bättre marknadsprognoser och bättre möjligheter att anpassa produktionen till dessa. Produktiviteten i den informationella ekonomin kan kanske inte riktigt likställas med den produktivitet som Marx behandlar, den senare handlar mer eller mindre om hur mycket man producerar under en given tidsperiod medan man idag när man talar om produktivitet i ett företag måste ta hänsyn till hur snabbt man kan anpassa sig till förändringar i efterfrågan och förmågan att snabbt förnya sig. Jag vill inte med detta påstå att Marx beskriver ett samhälle där varje marknad är statisk utan bara påpeka att den ekonomi som Castells beskriver är mer komplex och att förändringar sker allt snabbare, det är därför produktivitet i den informationella ekonomin handlar om mer än att bara producera så mycket som möjligt så billigt som möjligt, även om detta fortfarande givetvis är högst viktigt.

5.4 Nya organisationsformer

De nya produktivetskällor som karakteriserar den informationella ekonomin skall nu sökas, vilka nya möjligheter finns det för att öka produktiviteten. Teknologin har vi så smått behandlat och vi ger oss på de nya former av företagsorganisation som Castells tillskriver den informationella ekonomin. När efterfrågan blir oförutsägbar i fråga om kvantitet och kvalitet så blir massproduktionssystemet alltför stelbent³¹ det behövs alltså nya organisationsformer. Det har i den informationella ekonomin inte bara växt fram nya teknologiska utvecklingslinjer utan också organisatoriska utvecklingslinjer med inriktning att öka produktivitet och konkurrenskraft inom det nya teknologiska paradigmet och den globala ekonomin³². När man talar om dessa nya organisationsformer så dyker ett svårdefinierat ord som verkligen ligger i tiden upp nämligen flexibilitet, man talar om flexibel produktion. Flexibel produktion och flexibla organisationsformer som anpassas till att klara av de allt snabbare förändringarna i teknik, ekonomisk miljö och marknadsdynamik³³. Hur kan då dessa nya organisationsformer i realiteten se ut? Det talas om den japanska modellen, om ”toyotism”, en modell som innebär att man lägger ut stora delar av produktionen på underleverantörer som jobbar med ”just in time” leveranser, som gör att lagren i stort sett blir obefintliga. Större ansvar för arbetarna på fabriksgolvet och en platt ledningshierarki karakteriserar ofta detta system. Denna toyotism står i kontrast till den ”fordism” som karakteriserat den industriella massproduktionen som Marx till viss del beskriver, även om denna inte var fullt utvecklad på Marx tid.

---

³¹ Castells, 1998, s. 164

³² Ibid, s. 163

³³ Ibid, s. 174

Fordismen som innebar löpandeband principen med hög specialisering där arbetarna inte hade rätt att ta initiativ eller möjlighet att påverka i den vertikala företagshierarkin. Men alla menar inte att toyotismen är en motsats till fordismen utan menar att för att detta system skall fungera så krävs en totalstyrning av arbetskraften. Antagandet om de fem nollorna: noll defekta delar, noll maskinstörningar, noll lager, noll förseningar och nollpappersarbete. Dessa resultat kan endast förutses då styrningen av arbetskraften är total³⁴. Det handlar om massproduktion men på ett nytt sätt därför menas det av vissa forskare att det bara är en fortsättning på fordismen. Men det finns ju klara skillnader mellan fordismen och toyotismen den första handlar om en stark specialisering av arbetskraften medan den senare handlar om en avspecialisering. För att tala Marx språk så handlar det om att gå tillbaka från industrialismens starka specialisering till mer av en hantverkartradition, i alla fall till mycket av det som enligt Marx karakteriserade den formen av produktion. Castells påpekar att man inte får ge toyotismen en alltför stor plats då man diskuterar den informationella ekonomins nya organisationsformer utan att man måste tänka på att toyotismens stora framgångar till viss del beror på specifika förhållanden i just Japan. Livstidsanställningen är ett exempel på ett sådant faktum som gjort att det i Japan varit enklare att få toyotismen att fungera på grund av den totala kontroll detta gett över arbetskraften. *Toyotismen är sålunda en övergångsmodell mellan standardiserad massproduktion och en effektiv arbetsorganisation, som karaktäriseras av att det från både de anställdas och leverantörernas sida införs hantverksprocedurer i en löpandebandsbaserad industrimodell*³⁵.

Det som i högsta grad karaktäriserar den informationella ekonomin är enligt Castells företagens organisation i stora nätverk av många företag. *Nätverk är det grundämne av vilket nya organisationer görs nu och framöver*³⁶. Varför dessa nätverk behövs har vi tidigare faktiskt varit inne på, företagen måste snabbt kunna ta del av de nyheter som finns till hands, detta för att alltid vara konkurrenskraftiga. Att stå på egna ben är helt enkelt idag alltför riskabelt, för att minska riskerna att komma på efterkälken i den globala ekonomin så garderar sig företagen på bästa sätt genom att tillsammans organisera sig i stora nätverk. Dessa nätverk är inte statiska utan nya företag ersätter ständigt gamla och konkurrensen företagen emellan är ständigt bestående, gårdagens vänner blir morgondagens fiender. Det är konkurrensen som tvingar företagen in i dessa nätverk precis som det på Marx tid var konkurrensen som

---

³⁴ Castells, 1998, s. 168

³⁵ Ibid, s. 176

³⁶ Ibid, s. 177

tvingade företagen att exploatera arbetarna mer och mer. Castells nämner fem olika sorters nätverk som de väsentligaste: leverantörsnätverk, producentnätverk, kundnätverk, normkoalitioner och nätverk för tekniksamarbete. Vad dessa innebär framgår ju ganska klart av vad Castells valt att kalla dem med undantag för vad han kallar normkoalitioner, detta innebär att ett företag som potentiell normsättare försöker att binda så många företag som möjligt vid sin produkt eller i sina kommunikationsnormer. Som jag förstår denna något komplicerat formulerade förklaring så innebär detta att ett företag som har en idé försöker att få med sig så många som möjligt på denna för att inte riskera att vara ensam vid ett eventuellt misslyckande. När jag här diskuterat nätverk så har jag varit noga med att inte få det att låta som om det inte längre finns några mångnationella företag och det är också så som man enligt Castells mycket riktigt skall förstå det hela.

5.5 Makt över produktionsmedlen

Det är där makten över produktionsmedlen ligger som förutsättningarna för arbetarna bestäms så var det på Marx tid och så är det än idag. Här får Castells ge mig den bild av var makten finns idag och denna bild skall jag senare kontrastera mot den Marx ger. Jag tycker dessa frågorna om hur makten skapas är relevanta eftersom det är här som villkoren för arbetarna dikteras. Vi låter Marx kort beskriva hur arbetarnas villkor dikteras av ägarna av produktionsmedlen: *Överallt, där en del av samhället äger monopol på produktionsmedlen, måste arbetaren, fri eller ofri, utöver den för hans eget uppehälle nödvändiga arbetstiden sätta till ett överskott av arbetstid för att producera existensmedel åt produktionsmedlens ägare.*³⁷

Castells menar att de mångnationella företagen innehar en stor makt i den informationella globala ekonomin men att de idag på ett nytt sätt är beroende av andra företag, detta genom sitt beroende av att vara delaktiga i flertalet nätverk samtidigt. De mångnationella företagen måste ingå i flera nätverk beroende på t.ex. produktion, produkt och land. Den nya ekonomin är inte centrerad kring mångnationella företag utan kring stora världsomspännande nätverk. Låt gå att den nya ekonomin inte direkt är centrerad kring dessa jätteföretag, men att det är de som har den största makten i nätverken måste nog göra dem till de starkaste aktörerna även i den nya ekonomin. Nätverken har oftast sitt centrum i ett stort mångnationellt företag eller har

---

³⁷ Marx, 1991, s. 202

bildas när några större företag har gått samman på något område t.ex. teknikutveckling. *Den oligopolitiska koncentrationen tycks ha bevarats eller ökats i flertalet sektorer inom de viktigaste industrigrenarna, inte bara trots utan också tack vare nätverksformen av organisation*³⁸.

När Castells talar om centrering av makten i den nya ekonomin så går hans idéer i Marx fotspår. Marx talar om de på hans tid nya produktionssätten som ledande till en allt större centrering av makt och kapital i allt färre händer. Utveckling av produktionen krävde allt större kapital och där detta fanns kom investeringar att göras vilka innebar en större vinst än tidigare och nya investeringar kunde göras. Småföretagen blev allt färre och de stora företagen växte mer och mer. Vi har talat en om hur införandet av maskiner i industrin kom att lämna fler och fler arbetare utan för industrisektorn vilket vi har sett leder till en sjunkande arbetslön. Motsättningar mellan arbetare och kapitalister har nu hundratals år på nacken, har maktpendeln inte alltid lutat kraftigt åt den senare skaran. Ordet till Marx: *Vi har också sett, hur dessa motsättningar frambringar den industriella reservarméns vidunder, en armé som hålles vid svältgränsen får att vara disponibel för den kapitalistiska efterfrågan*³⁹. När Marx talar om hur storindustrin fungerar så ser man framför sig arbetarna som marionetter i kapitalisternas händer och har svårt att betvivla att det är där makten över produktionsmedlen finns som arbetarnas, ja större delen av folkets, öden dikteras. *Arbetaren är till för produktionsprocessen, inte omvänt produktionsprocessen för arbetaren*⁴⁰.

Att tro att saker och ting är lika lätt utredda i dagens samhälle skulle jag verkligen inte vilja påstå och det har flera gånger påpekats att situationen i dagens samhälle och ekonomi är långt mer komplicerat än i det samhälle som Marx en gång beskrev. Att dagens motsättningar innefattar mer än två aktörer är nog de flesta överens om. Men visst kan man fastna vid tanken på att saker och ting på många sätt håller på att ta flera steg tillbaka. En del kanske minns en tid då man genuint faktiskt kunde få uppfattningen att produktionsprocessen var till arbetarna och inte tvärt om, då staten och fackföreningarna faktiskt var en motvikt. Fackföreningarnas glansdagar verkar tyvärr vara över, de stora företagen gör allt vad de kan för att slippa ta itu med dessa. Man lägger stora delar av sin produktion i länder där ofta rättvisa och demokrati är främmande ord och fackföreningar är strängt förbjudna. Är pendeln

---

³⁸ Castells, 1998, s. 200

³⁹ Marx, 1991, s. 425

⁴⁰ Ibid, s. 428

på väg att helt och hållet falla över på storföretagens sida. Enskilda stater har sällan något att sätta emot, den riktiga makten ligger hos storföretagen.

6. Samhällsförändring

Det handlar om mer än en ny ekonomi, det handlar om ett informationellt och globalt samhälle. Detta påstående ställer en del krav på den gode Castells, vilka processer ligger bakom en sådan förändring? Skall inte en samhällsteori kunna förklara och beskriva dessa processer? Castells ger oss en ganska klar bild av vilka dessa processer är som har förvandlat vårt samhälle till ett informationellt och ett globalt sådant. Räcker detta för att man skall kunna se informationsålderns som en samhällsteori? Skall inte en samhällsteori kunna förklara vad varje samhällsförändring beror på och inte bara ge dessa fakta om en speciella samhällsförändring i den historiska raden av sådana. Marx idéer om dessa processer är solklara, alla samhällsförändringar har sin grund i sociala strider och relationer det är en sådan förklaring till all samhällsförändring som man kan sakna hos Castells. Om man söker en sådan historisk förklaring till samhällsförändring hos Castells kommer det att bli i teknologin man hamnar, det är här Castells ser en stor del av förklaringen till varför ett informationellt och globalt samhälle har växt fram men han försöker också påvisa att teknologin också historiskt har varit en grund för samhällsförändring. Frågorna som söks är alltså varför det sker och vilka processer som ligger bakom en samhällsförändring?

Castells tar sin utgångspunkt i ekonomin när han talar om den fordistiska industrialismens problem som anledningen till att nya produktionssätt och med dem en ny ekonomi kom att utvecklas. Att säga att Castells hypotes är att den nya ekonomin indirekt skapar ett nytt samhälle är nog inte helt fel. Castells finner samhällsförändringens motor i teknologin, det är teknologin som gjort den informationella ekonomin möjlig. Genom den snabba teknologiska utvecklingen har nya organisationsformer och nya produktionssätt som karakteriserar den informationella ekonomin kommit att kunna bli verklighet. Om vi tar i åtanke de två av de teoretiska begrepp som Castells använder sig av när han beskriver nätverkssamhället så kan både tidlös tid och flödesrummet ses som konsekvenser av den informationella ekonomin. Den tidlösa tiden tar sig visserligen flera uttryck, som t.ex. den dödsförnekelse som präglar vårt västerländska samhälle, den präglas kanske dock mest av den skillnaden mellan de som

lyder under klocktidens regim och de som är befriade från denna. Skillnaden mellan dessa två grupper är i grunden ekonomiskt baserad, de som lyckas i den informationella ekonomin är de som kommer att leva i vad Castells kallar tidlös tid och inte längre styrs av klocktiden. Flödesrummet är på samma sätt baserat på positioner i den informationella ekonomin. Som tidigare förklarats så handlar det om att platser får sin betydelse som noder eller nav i nätverk. Dessa nätverk som till allra största del skapas i ekonomiska intressen. Teknologi, ekonomi och samhälle, så skapades nätverksamhället.

Marx syn på samhällsförändring handlar om sociala- konflikter och relationer, det är i dessa vi finner hur samhällen förändras. Varför samhällen förändras finner vi också i dessa konflikter, det handlar om skilda intressen. Det samhälle och ekonomi som Marx beskriver i kapitalet varade som vi vet inte i all evighet detta var också Marx medveten om: *Tillsammans med produktionsprocessens materiella betingelser och det samhälleliga samarbetet mognar också de inre motsättningar, som är karakteristiska för produktionsprocessens kapitalistiska form, och därför också samtidigt de krafter, som skall omstörta det gamla samhället och skapa en ny samhällsform*⁴¹. Om än det scenario som Marx förutspådde, arbetarnas revolution, inte förverkligades så kom det i alla fall att växa fram ett nytt samhälle om än dock styrt av kapitalistiska intressen. Det handlar om styrkeförhållanden i dessa sociala motsättningar, arbetarklassens styrka var inte tillräcklig och också i dagens samhälle kom produktionsmedlen att stanna i samma "giriga" händer. Man kan spekulera kring andra motsättningar som kom att sätta käppar i hjulen på revolutionen. Jag tänker på rasism, homofobi o.s.v., hemsgheter som får oss att dag efter dag se folket sparka på varandra istället för uppåt. Det är i dessa styrkeförhållanden och intressen i de sociala konflikterna som villkoren för hur och varför samhällen förändras dikteras.

När Castells beskriver de konflikter som präglar nätverksamhället så vill man, om man tror på Marx teorier, se dessa som grunden till en ny samhällsförändring. De bundna till rummet mot de svävandes i flödesrummet, de styrda av klocktiden mot den tidlösa tidens elit. Man hamnar här lätt i den situationen att man försöker förklara den situation som Castells beskriver med hjälp av Marx begreppsapparat. Varför det blir så har förmodligen sin förklaring att medan Castells ger oss oändliga mängder fakta så ger han oss, även om hans beskrivning av nätverksamhället är teoretisk, få teoretiska begrepp. Hela Marx ansats är uppbyggd kring

---

⁴¹ Marx, 1991, s. 439

teoretiska begrepp och det kliar i fingrarna, man vill använda denna begreppsapparat så gott det går. Men som också berörts så är det inte riktigt rätt att göra så, Marx begreppsapparat är gjord för att beskriva 1800-talets kapitalistiska produktion. Det vore inte rättvist, varken för Marx eller Castells om jag helhjärtat hade ägnat mig åt detta. Man hade hamnat någonstans där Castells hade liknat en vimmelkantig gubbe och Marx liknat en teoretiker som varit inlåst i en källare i si sådär hundra år.

7. Slutsatser

Det börjar bli dags att knyta ihop säcken, vilka slutsatser kan dras och vad är värt att minnas då man någon gång i framtiden hör någon diskutera Marx och Castells och deras teorier kring det kapitalistiska produktionssättet och hur detta har förändrats. Man fastnar kanske vid begreppet komplexitet, den informationella ekonomin och nätverksamhället präglas av just detta. Samtidigt som många stater, företag, grupper och individer har tagit steget in i ett nytt samhälle så lever många också kvar i den gamla, fortfarande styrda av klocktiden och bundna till rummet och fungerar varken som noder eller nav i nätverken. Man bör nog också komma ihåg informationalismens specifika karaktär, övergången från industrialismens till informationalismen liknar inte övergången från jordbruk till industri. Det finns som Castells säger informationella jordbruk, informationella industrier och informationell service.

Denna komplexitet bör man också ha i bakhuvudet när man värderar Marx inlägg in dialogen. Som jag tidigare berört så är Marx teori relativt lätt att ta till sig eftersom den är uppbyggd kring relativt lättförståliga begrepp. När jag tidigare sagt att det inte funkar att applicera Marx begreppsapparat på det samhälle och den ekonomi som Castells beskriver så har jag inte med detta velat ha sagt att Marx inte längre är aktuell, tvärt om. Bara för att man inte kan dra några säkra slutsatser baserade på ett sådant tillvägagångssätt så är det inte fel att fundera i Marx banor då man har att göra med Castells. Den dialog jag har försökt att skapa har gett mig en åsikt som jag helhjärtat kan stå för. Jag vill mena att man får ut mycket mer av att läsa Kapitalet om man har läst Nätverksamhället och tvärt om. När jag nedan skall försöka beskriva varför jag hyser denna åsikt så kommer jag då på samma gång visa allt vad jag har fått ut av denna uppsats.

När Marx i Kapitalet beskriver kapitalismen och dess samhälleliga förutsättningar med utgångspunkt i erfarenheter från hans tid så har man som läsare mer glädje av att ha detta bakhuvudet när man läser Castells och hans beskrivning av dagens ekonomi och samhälle. Det är då man kommer fram till de väsentliga frågor som man bör ställa, hur skapas mervärde i den informationella ekonomin och är arbetskraften fortfarande den enda vara som är värdeskapande. Dessa frågor är inga som man enbart med hjälp av Marx eller Castells kan besvara, möjligheten finns att man med hjälp av de båda kan finna ett svar. Men som sagt kan man inte dra några riktigt säkra slutsatser.

När man konstaterar att man när man läser de båda böckerna får ut mer ut av var och en då man har den andra i bakhuvudet, så måste man också fundera vad det är som åstadkommer detta. Här har man Marx och tacka, det är Marx som ger läsaren de begrepp och idéer som verkligen får en att fundera. Castells ger oss inte sådana begrepp som vi tidigare talat om. Men detta innebär inte att ett läsande av Castells Nätverksamhällets framväxt inte gör att man får mer ut av Kapitalet, nej det innebär att det är Marx begrepp och idéer som man har att tacka för att de båda böckerna kan ge varandra en hel del. Castells bör också tackas för att han åstadkommit ett verk som på många sätt har gjort Marx kapitalet aktuellt igen.

Litteraturförteckning

Benner, Mats. *En Marx för vår tid?*. 2000 tagen ur *Häftet för kritiska studier nr. 4* 2000. Luleå: Fören Häftet för kritiska studier

Castells, Manuel. *Nätverksamhällets framväxt*. 1998. Uddevalla: Bokförlaget Daidalos AB

Marx, Karl. *Kapitalet, första boken*. 1991. New Delhi: Arkiv Zenit Förlag

Olofsson, Gunnar. *Marx som samhällsvetenskaplig teoretiker*. 1988 tagen ur Bertilsson, Margareta-Hansson, Björn(red), *Samhällsvetenskapens klassiker*. 1988. Lund: Studentlitteratur